

Чонка Т. С.

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНА КАРТИНА СВІТУ В РОМАНІ МАКСА КІДРУКА «ДЕ НЕМАЄ БОГА»

Предметом дослідження є роман сучасного українського письменника Максима Кідрюка (1984 рік народження, інженер-енергетик за фахом) «Де немає Бога» (2018 рік). У статті здійснено інтерпретацію екзистенційної проблематики твору шляхом пообразного аналізу. Доведено, що роман побудовано за законами інтелектуальної гри, яка визначає шлях його інтерпретації на засадах діалогу «автор – герой – читач» і вимагає від читача неабияких інтелектуальних зусиль. Проаналізовано специфіку ідіостилію письменника через тлумачення символіки епіграфів, метафор, метонімії та порівняльних конструкцій у романі крізь призму досліджуваної тематики.

Виокремлено різні екзистенційні моделі поведінки персонажів: від здатності до самопожертви (зокрема, у ставленні до своїх синів) – Анна Янголь і Том Бартон – до неймовірної жорстокості Валерія Парамонова й абсолютно неприйнятної поведінки кардинала Дюка Апишоу.

Простежено в тексті три філософські метафори світу: американський футбол як найбільш інтелектуальна групово-гра – своєрідна матеріалізація гри в шахи, – яка вимагає від команди нападу і команди захисту усвідомлення того, що вони є чітко структурованою когортою, кожен член якої має свою тілобудову, стартову позицію і функцію під час розігрування, а отже, кожна людина, погодившись на умови цієї гри, повинна усвідомити своє місце в ній і строго виконувати свої обов'язки та дотримуватися усталених правил; собачі бої, у яких будь-якими способами перемагає найсильніший та найхитріший, адже це жорстока боротьба за життя без правил: людина, опинившись в екстремальних ситуаціях, часто перетворюється на таку тварину, втрачає людську мораль, забуває соціальні норми та релігійні догми; літак у небі, де від кожного, причетного до його створення, і від кожного члена екіпажу залежить життя всіх пасажирів. Важливо, щоб людство усвідомило, що його існування на цій Землі залежить від кожної окремої особистості і кожна людина обирає сама, яке місце в цій грі вона буде займати і за якими правилами буде грати.

Ключові слова: сучасна українська література, філософсько-етична модель світу, екзистенційна проблематика, Макс Кідрук «Де немає Бога».

Постановка проблеми. Предметом наукової розвідки став роман сучасного українського письменника Максима Кідрюка «Де немає Бога» (2018 р.), побудований за законами інтелектуальної гри, що і визначило шляхи його аналізу на засадах діалогу «автор – герой – читач». У статті здійснюємо інтерпретацію екзистенційної проблематики твору, яка є концептуально важливою для його розуміння, шляхом пообразного аналізу та дослідження специфіки ідіостилію письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість молодого українського письменника Максима Кідрюка є малодослідженою. Зокрема, вона стала об'єктом студій Т. Бондаренко, яка дослідила індивідуальний стиль митця на прикладі творів «Бот», «Твердиня», «Навіжені в Мексиці», «Навіжені в Перу» і «Трансфер»; Л. Костецька – жанр трилеру й образи-символи

в романі автора «Не озирайся і мовчи», О. Мороз – оніми в художньому дискурсі М. Кідрюка на матеріалі роману «Твердиня», О. Огульчанська – своєрідність хронотопу в романі «Де немає Бога», Г. Овсяницька – жанровий симбіоз твору «Доки світло не згасне назавжди», І. Пасько – жанрові та стильові особливості романів «Бот» та «Бот: Гуаякільський».

Вагомими в нашому контексті є думки О. Огульчанської щодо сюжетотворчої та характеротворчої функції хронотопу у творі: «<...> посилення і поглиблення психологізму досягається завдяки розлогим ретроспекціям, що покликані встановити причинно-наслідкові зв'язки й доповнити психологічний портрет персонажів <...>» [3, с. 325]. Проте дозволимо собі виправити шановну дослідницю: ім'я сина Анни та Влада не Артур, а Артем [3, с. 327].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є інтерпретація філософсько-етичної картини світу й екзистенційної проблематики роману Макса Кідрука «Де немає Бога».

Виклад основного матеріалу. Саме екзистенційна проблематика є «нервом» усього тексту, свідченням чому слугує і сама назва, яка, по суті, є ключем до розуміння змісту тексту, зокрема і поясненням мотивації вчинків героїв. Символічним є й звернення митця до американського футболу, унесеного до Книги рекордів Гіннеса як найінтелектуальнішої групової гри, – живого втілення шахів, за словами самого автора (див. далі рекомендовану презентацію). Сучасне суспільство дивним чином керується у своєму житті законами цієї гри: чітко продумує ходи на шляху до перемоги, не гребуючи жодними хитрощами, адже головне – перемогти, бути кращим, а з іншого боку, як звикло виражатися людство, за законами виживання, властивими нібито лише тваринам, – виживає будь-якими шляхами найсильніший. Проте люди настирливо стверджують, що вони є вищими істотами на Землі, адже в них є мораль і релігія. М. Кідрук, спираючись на наукові праці (список яких він подає в післямові до роману [1, с. 460 – 463]), зокрема Франса де Вааля «Мораль без релігії. У пошуках людського у приматів» та «Виникнення альтруїзму та доброчинності» Метта Рідлі, спростовує ці постулати: людина здатна втратити всі моральні якості в умовах екстремального виживання, якщо в її серці немає Бога. Жодні моральні, соціальні чи релігійні норми й закони не можуть гарантувати того, що в межових ситуаціях людина не перевтілиться на хижого звіра. Проте, за законами еволюції моралі, у кожному з нас є те, що може спинити нас від цього. Тому роман не про авіакатастрофу, яка сталася через людську недбалість, що на перший погляд видавалася незначними дрібницями, а про людину, її поведінку в непридатних для життя умовах – Гашербрум VI, південно-західне сідло, щонайменше 5 900 метрів над рівнем моря.

Семеро учілих першого класу: українка Анна Янголь (янгол? – *Т. Ч.*), яка опинилася в салоні першого класу випадково, завдяки співчутливому менеджеру авіакомпанії (вона летіла до Бангкока, везла 30 тисяч доларів хабаря в українське консульство, щоб урятувати свого сина Артема, який, перебуваючи на заробітках у Москві, погодився перевезти чималу партію наркотиків до Таїланду заради можливості бути із жінкою, яку покохав). Анна «діяла так, як, на її думку, вчинила би будь-яка матір, – рятувала сина» [1, с. 417], заради якого

відмовилася від аспірантури у Швеції, заради якого украла гроші, зібрані для хлопців в АТО, заради якого померла. «<...> Навіть помираючи, вірила, що людство – це трохи більше за тонюсіньку плівку хімічного бруду на планеті <...> Вона робила так, як учинив би її батько. Спалювала рештки свого життя, щоб поховати Лоуренса <...> це не про Бога – це про повагу до того, ким ми є» [1, с. 434].

Росіянин, пілот Єгор Парамонов, який випадково опинився на рейсі 341 пасажиром, щоб замінити в рейсі з Пекіну до Москви свого напарника, у якого померла дружина.

Гравець американської Національної футбольної ліги, 24-річний Лоуренс Грейс, ресивер – мажор, родина якого належала до вищого класу, улюбленець долі. Його батько – полковник Джонатан Грейс із пелюшок привчав сина, «що за Конституцією всі, певна річ, рівні, проте білий усе ж трохи рівніший за чорного» [1, с. 86]. Лоуренс втратив сенс життя, коли Брендон Бартон, «чорношкірий нікчема» із небагатої сім'ї, став на заваді «ЙОГО» перемоги в Супербоулі. Лоуренс навіть не здогадувався, що саме він своїм презирливим ставленням до Б. Бартона, насамперед образливими словами про його покійного батька, додав Брендону сил і наснаги до перемоги. Лоуренс летів до Пекіну на собачі бої, він був переповнений почуттям ненависті і його збуджувала жорстокість собак, які виборювали собі життя, а своїм хазяїнам перемогу.

Найвідоміший політик Баварії, 44-річний Олівер Моргенштерн, який ненавидів політику, мріючи стати письменником, займався нею, бо батько хотів, щоб син продовжив його справу, а після смерті батька через позицію коханої дружини Турід: «<...> якщо ти не робиш чиясь життя кращим, отже, ти марнуєш час» [1, с. 390]. Після безглуздої смерті дружини від золотистого стафілокока в надсучасній клініці Німеччини, коли жодні гроші й здобутки цивілізації не змогли її врятувати, Олівер втратив сенс життя (навіть думав про самогубство) і став маріонеткою Клауса Волкенхорста, свого радника, який запевняв його, що будь-якими шляхами він має очолити уряд Баварії, щоби робити добро. Проте Олівер неодноразово замислювався, чи варто робити добро недобрими шляхами? Помираючи, він згадав слова свого батька: «У житті кожного існує лінія, перетнувши яку, ми вже не можемо змінитися <...> Раптом ті слова – тільки жалюгідна відмовка, якою Гельмут Моргенштерн прикривав власну зневіреність і небажання змінюватися?»

[1, с. 318]. Олівер усвідомив, що це останній його шанс перетнути свою лінію антилюдяності – і він рятує життя Лейли, віддавши їй останню воду.

Ізраїльтянка Гелен Горовіц, лікар-трансплантолог, утікала від свого чоловіка – Дені Берковича, який у 2006 р. переїхав із Донецька до Ізраїлю, поплатився за халатність роботою, після чого займався нелегальною поставкою органів для трансплантації із Сирії. Коли Гелен зрозуміла, що відбувається, відмовилася оперувати, він почав її бити й намагався задушити [1, с. 392].

Символічно, що серед героїв є папський кардинал – Дюк Апшоу. Саме його поведінка шокує читача найбільше, адже той, хто має служити Богу й людям, деградує найбільше, стає найстрашнішим у своєму бажанні вижити будь-якою ціною, навіть ціною життя маленької Лейли, яка на початку роману інтуїтивно посміхнулася й заговорила до нього [1, с. 75–76].

Кардинал Бернард Френсіс Лоу, який десятиріччями покривав священників-педофілів, став прототипом Дюка. Порожнеча і байдужість прочитувалися в очах Апшоу. Замовчування як свідчення байдужості – нехай твориться зло, а я буду осторонь – така життєва позиція є гріховною для кожної людини. Кардинал із цим жив спокійно. Можемо констатувати, що байдужість і бездіяльність є найбільшим гріхом Апшоу, саме вони перетворили у фіналі кардинала на звіра: «<...> не чіпати іноді краще, ніж боротися» [1, с. 70], «тактика замовчування, на відміну від інших епархій, тут спрацювала» [1, с. 71]. Коли Парамонов почав душити Анну, вона чекала, «що втрутиться Апшоу, проте кардинал, хоч і сидів за два кроки від них, не поворухнувся» [1, с. 386]. Опинившись у смертельній небезпеці, перед екзистенційним вибором – життя чи смерть, добро чи зло – він егоїстично шукає виправдання своїм нелюдським учинкам (зіштовхує у прірву Анну, яка намагалася завадити йому вбити Лейлу, щоб теплом її тіла розтопити у пляшці сніг і здобути життєво необхідну воду). Читачеві на перший погляд може видатися несправедливим, що автор залишає Дюка живим і практично неушкодженим. «Він повертався до міст із величними церквами та височенними будівлями зі скла, міст, усіяних різноколірними вогнями та просякнутих огидною темрявою, міст, таких прекрасних і таких брудних водночас <...> Повертався туди, де давно немає Бога. Розказувати про те, що таке Бог» [1, с. 459], – фінальна репліка роману звучить як застереження людству. Проте живою залишилася і маленька Лейла – надія на спасіння є.

Можемо констатувати, що в кожного з героїв є свої «скелети в шафі»: Дюк Апшоу роками закриває очі на священників-педофілів у ввіреній йому епархії; Олівер Моргенштерн під впливом свого радника Клауса Волкенхорста погоджується на створення відеоролика, який демонструватиме його людяність, жертвами чого стають 11 цуценят; Анна викрадає гроші, зібрані для воїнів АТО, щоб урятувати сина – невдачу Артема, який покинув елітний навчальний заклад і тоді, коли його батько добровольцем захищав Батьківщину на передовій, пішов прислужувати московським багатіям; Гелен, обдурена власним чоловіком, трансплантує незаконно отримані ним людські органи: «її саму в Ізраїлі вважають злочинницею, а винна вона лише в тому, що намагалася рятувати людей» [1, с. 418], Лоуренс Грейс як утілення вияву крайнього егоїзму та соціальної нетерпимості до людей іншої раси і Єгор Парамонов, який, на нашу думку, спокутує гріхи свого батька. Усіх їх об'єднує один недолік – так чи інакше, за власною волею чи поза нею, але всі вони брешуть (собі, своїм близьким, одне одному і загалом людям). Долею випадку вони опиняються на одному літаку.

Автор будує свій роман за законами інтелектуальної гри, що визначає шлях його інтерпретації на засадах діалогу «автор – герой – читач». У рецензії члена журі Марти Шокало на книжку Макса Кідрука «Де немає бога», яка увійшла до довгих списків Книги року ВВС-2018, зазначено, що М. Кідрук пише для масового читача [Див. 4]. Не можемо погодитися з даним твердженням, адже автор вимагає неабияких інтелектуальних зусиль від читача: чималий відсоток тексту має науково-публіцистичне забарвлення – відомості з авіаційної інженерії, теорії еволюції світу, фахові деталі американського футболу тощо. Проте, незважаючи на емоційне переважання в романі відчуття страху (у цьому цілком погоджуємося з Мартою Шокало), важливо, щоб сучасний читач прийняв умови цієї інтелектуальної творчої гри і дочитав його до кінця.

Автор у цій грі є наставником читача, своєрідним поводитирем, тому можемо констатувати, що презентації [Див. 2] книги М. Кідруком перед читацькою аудиторією є необхідною позасюжетною і позатекстовою частиною роману, коли автор частково розкриває карти перед читачем, спрямовує його в потрібному напрямі, надає підказки для розгадування логічних ланцюжків, якими пов'язані герої, та пропонує власне живий діалог своєму читачеві: «Я читаю всі відгуки і із сумом

значаю, що багато хто із читачів не здогадується про існування цих зв'язків, щоб цікавіше розгадувати текст роману як ребуси». Перший ланцюжок Парамонов – Анна розкриває сам автор: сусідка Єгора, Алія, яка подобається йому, є тією жінкою, заради якої син Анни погоджується перевезти наркотики, через що опиняється у в'язниці. Отже, саме Алія опосередковано стає причиною того, що Анна Янголь опиняється на літаку.

Єгор – Зоя Рідевальд – Анна. Рудувате волосся Анни нагадало Єгору Зою (єдина з його коханок, до якої він мав справжні почуття), яка загинула в літаку, який, прийнявши за український, збили російські бойовики в червні 2014 р. [1, с. 59]. Кілька місяців у своїх снах Єгор намагався врятувати Зою: спочатку відмовляє її летіти тим рейсом, зрештою погоджується сісти на літак замість неї. Реальність стала страшнішою за нічні видіння. Парамонов намагається допомогти дітям, рятує Лейлу, перенісши її до салону першого класу, відстоює право на порятунок Олівера, робить усе можливе, щоб усі залишилися живими. Проте сам помирає.

Деня Беркович, чоловік Гелен Горовіц, – його одноклассник Слава Ситник (Лускунчик), бойовий побратим Влада Янголь. «Вочевидь, щось трапилося, щось достатньо вагоме, аби примусити його (Славу Ситника – Лускунчика – Т. Ч.) перейти лінію розмежування та стати контрактником ЗСУ. <...> доки йому не зірве дах і він не вийде зі сховку просто під снаряди» [1, с. 121]; «Лускунчику було трохи за сорок, родом із Ясинуватої, жив у Донецьку <...>» [1, с. 119]. Про причину читач дізнається з роздумів Дені: Ситник пішов на війну, щоб врятувати свого сімнадцятирічного племінника, утримуваного в Міністерстві держбезпеки ДНР, і загинув. У той час Деня Беркович в Ізраїлі, втративши через професійну недбалість офіційну роботу, збагачувався незаконним постачанням людських органів із Сирії.

Дюк Апшоу – його сестра Таманта – Брендон Бартон. Дюк згадує своє дитинство, рішення віддати життя служінню Богу саме через сестру Таммі, яка єдиною залишилася живою і неушкодженою після автокатастрофи шкільного автобусу після того, як він, граючись, охрестив її в річці (підрісши, Таманта зі своїм чоловіком напилися, вдерлися на вечірку, «де два десятки афроамериканців святкували день народження восьмирічного хлопчика. Таммі махала прапором конфедератів і вигокувала расистські гасла, її чоловік погрожував усім ножом <...> Апшоу примружився, згадуючи ім'я малого <...> Брендон Бартон <...> Таммі отримала 15, а її чоловік –

20 років ув'язнення <...> Таманта повісилася на вікні своєї камери <...>» [1, с. 422].

Дюк Апшоу – його сестра Таманта – Валерій Парамонов (батько Єгора). Роздуми Апшоу: «Бог спочатку врятував її, а тоді дозволив скотитися на самісіньке дно <...> Його сестра не мала дітей і навряд чи за п'ятдесят років зробила хоч щось, що дало б змогу назвати її життя змістовним» [1, с. 424]. Таким же було і життя Валерія Парамонова. «Бог завжди вказує шлях. Господь привів до нього росіянина, Господь зробив так, аби той розповів про свого батька, про те, як той вижив у горах, а потім потурбувався, щоби він, Апшоу, згадав про Таммі <...> Потрібно вціліти, хай чого це вартуватиме, бо лише тоді все матиме сенс: і смерть його сестри, і життя Єгорового батька» [1, с. 426], – знайшов собі виправдання Апшоу.

Лоуренс Грейс – тренер Білл Вентрон – Брендон Бартон. Тренер був добрим психологом і вмів бачити за номерами гравців реальних людей. Перед початком вирішальної гри він випускає на поле нікому не відомого Бартона, даючи йому настанову: «Виходиш проти Грейса <...> не існує такої речі, як зовнішній тиск <...> це все у твоїй голові <...> думай, <...> заради кого ти це робиш, <...> інакше це просто довбана гра з м'ячем» [1, с. 351].

Смислово вагомою для розуміння героїв твору є схема зв'язків між ними, представлена автором: митець акцентує на тому, що фігури персонажів є непропорційними і нерівнозначними (і візуалізує це на слайді), оскільки їхній розмір пов'язаний зі значущістю їхньої історії в романі. Найбільш вагомими є фігури Брендона Бартона (отже, історія його взаємин із батьком) і Анни Янголь, далі фігура кардинала Люка Апшоу, рівнозначними є фігури Єгора Парамонова й Олівера Моргенштерна, наступна Гелен Горовіц і найменшою – маленька Лейла. Не випадково фігура Лоуренса Грейса зовсім відсутня, є лише його ім'я: цей персонаж – абсолютний егоїст, чим він цілком ізолював себе від світу людей. Він до кінця думав лише про себе: визвірився на Лейлу через те, що дівчинці, на його думку, давали забагато води, «очманіло гамселив небіжчика ногами» [1, с. 324], бо вважав, що Олівер випив усю воду. Він ступив у провалля, уважаючи, що ловить м'яч: «<...> крок уперед, і ти на вершині світу!» [1, с. 340].

У романі спостерігаємо дві моделі виховання: росіянин Єгор Парамонов ріс із батьком-альпіністом, якого покинула дружина, а він знущався із власного сина, щоб помститися їй, і фізично, і морально гнобив Єгора [1, с. 371]. Саме батько мучив малолітнього Єгора деталями звірячого

вбивства одне одного членами експедиції під час невдалого сходження на пік Перемоги заради виживання, де вижив він один – Валерій Парамонов.

Брендон Бартон, афроамериканець, батька якого також покинула дружина, і Том Бартон, не зумівши стати для сина авторитетом для наслідування, пожертвував своїм життям: коли він зрозумів, що словами не може врятувати сина від хибного шляху, не може спрямувати його в потрібному напрямі, скерувати до мети стати чемпіоном, навмисне увів смертельну дозу героїну, щоб зупинити сина, показавши, що наркотики – це смерть. Тому саме жертвна любов батька стала головним стимулом для хлопця, якому вдалося зробити неможливе на перший погляд для людських можливостей, щоб перемогти.

У згаданій презентації М. Кідрук неодноразово звертається до своїх читачів, наголошуючи, що авторові завжди приємно, коли читачі акцентують саме на тих моментах тексту, на яких хоче акцентувати автор. Таким моментом у даному романі є передсмертний лист Тома Бартона до свого сина: «<...> якщо любиш мене, ти підеш іншим шляхом <...> і пам'ятатимеш мене <...> і пам'ять про мене буде тим, що примусить тебе ставати крашним» [1, с. 454].

«Пам'ять. Ось що важливіше за життя. Завдяки пам'яті ми змінимо Всесвіт» [1, с. 434], – передсмертні думки Анни, звернені, на наш погляд, саме до читачів.

Не менш вагомими, уважаємо, є екзистенційні відчуття і роздуми Гелен Горовіц: «її гноїло зсередини питання: що з дівчинкою? Тією, яку вона так і не прооперувала. <...> Гелен драгувало рефлексивно усвідомлення фундаментальної недовіршеності буття, через яку та мала сконала від термінальної стадії ниркової недостатності, не доживши навіть до десяти років, через яку Лейла замерзає <...>, через яку доводиться відбирати життя, щоб урятувати когось іншого?» [1, с. 419]. Можемо стверджувати, що це питання є одним із багатьох, на які автор пропонує пошукати відповіді читачам: чому люди часто роблять всупереч своїм переконанням і бажанням, чи має право цей вибір бути антигуманним? Прикладом такої відмови від себе справжнього і наслідки такого вибору можемо проілюструвати поведінкою Олівера: «<...> урочисті прийоми, наперед підготовлені виступи, штучні посмішки на камеру – усе це викликало у хлопця несвідоме почуття огиди» [1, с. 135], проте він продовжував іти шляхом, яким його вели проти волі: «Невже Олівер не розуміє <...>, не усвідомлює, що приречений працю-

вати з ним так довго, як йому, Клаусу, заманеться, і робити все, що він накаже» [1, с. 143].

Прагматизм буття сучасного суспільства передається матеріалізацією людських чуттів за допомогою художніх засобів. Наведемо кілька прикладів найяскравіших у даному контексті метафор, пов'язаних із характеристикою героїв. Анна: «думки про запізнення на рейс до Бангкока наповнювали тіло зловісним мерехтінням» [1, с. 25], «страх гриз її за ребра» [1, с. 39], «нутроці залило мертвотно холодною млістю» [1, с. 46], «запитання виявилось слизьким, як масло, і постійно вислизало ковзаючи назад до свідомості» [1, с. 106], «ця думка ніби прогризла діру в її свідомості, крізь яку потоком ринули спогади» [1, с. 108], «Анна знепритомніла <...> просто коли усвідомлення, що її шанси вчасно дістатися до Бангкока стрімко скочуються до нуля, <...> у мозку ніби спрацював запобіжник, і нервова система відімкнулася» [1, с. 194], «ридання вирвалися так швидко й несамовито, немов у Анніних грудях розбилася на друзки величезна посудина зі слізьми» [1, с. 410], коли вона почула від українського посла в Таїланді, що її сина за перевозку важких наркотиків можуть засудити до смерті, а за 30 тисяч доларів його, можливо, можна врятувати, «сльози обпалювали Анні очі» [1, с. 122]; чоловік Анни – Влад: «Після трьох місяців на полігоні та майже чотирьох у багnistих окопах на «передку» слова просто відмовлялися виходити з рота <...> Слова в той момент перестали існувати, думки руйнувалися, розпадалися на шматки, які вперто не бажали збиратися до купи» [1, с. 110], «мовчанка скувала їх густим чорним желе <...> зовні чоловік не змінився, проте нутроці неначе обілляли гасом і підпалили» [1, с. 118], «у цьому місці тканина пам'яті стоншувалася» [1, с. 120], «зараз задушиш своєю мовчанкою <...> Що ти думаєш про мене! Про те, що твій син на заробітках у Москві, доки ти воюєш із росіянами!» [1, с. 116] (Артем до батька); Єгор Парамонов: «іраціональний страх повертався, щоб уп'ястися в його спину своїми кігтями» [1, с. 125], «відчуття провини затопило груди» [1, с. 229], «свідомість була немовби потріскана» [1, с. 297], «у животі замість радісного тепла важчала чимала металева куля» [1, с. 329], «непроникна завіса, за якою Єгор ховав спогади, стоншилася, по ній розповзалися дірки» [1, с. 365], «спогади були неначе ракова пухлина у свідомості» [1, с. 367] (найгірше, що ця ракова пухлина поширилася і на Дюка Апшоу, який, почувши страхітливую оповідь про те, як вижив батько Єгора – єдиний із 14 осіб, який

убивав заради власного спасіння своїх друзів – *Т. Ч.*), «Парамонову здавалося, наче холод пожирає груди зсередини, і понад усім цим розкинула чорні крила спрага <...> страх роздвів серце до розмірів футбольного м'яча» [1, с. 382], «повітря між ними неначе просякло отрутою» і Анні здалося, «що хтось насипав у груди холодної землі» [1, с. 384]; **кардинал Дюк**: «спогади почали впливати із закапелків свідомості, наче вихоплені променем ліхтарика речі на темному горіщі» [1, с. 69], «на світло-сірі очі, які ще мить тому приязно всміхалися, лягла тінь порожнечі» [1, с. 76], «його водянисто-сірі очі неспокійно промацували обличчя росіянина, й Анна відчула, як у животі холодним кублом зсідається безпричинний страх» [1, с. 372], Дюк Апшоу нагадував пластмасового андроїда <...> очі <...>, немов у якоїсь божевільної ляльки. Анна відразу збагнула: погляд. Щось скоїлося із його поглядом. Він немовби спорожнів усередині <...> серце Анни скрипнуло гальмами. Вона почувалася так, ніби кардинал хлюпнув їй в обличчя кислотою» [1, с. 388] (Анна не дозволила Апшоу розрізати череву Парамонова, щоб розтопити сніг, хоча Єгор хотів задушити її – *Т. С.*), «він придушував, зминав простір перед собою» [1, с. 427], «за його очима немовби ховалася діра, що розчиняла у своїй непроникності її крики» [1, с. 429]; **Лоуренс**: «в Лоуренсовій голові спалахнув вогник ненависті» [1, с. 84], «Лоуренс <...> шматками видирає із мозку спогади, та це не допомагало позбутися огидного відчуття безсилля та приреченості» [1, с. 85], «між грудьми та животом поступово загусала вже звична для останніх тижнів важкість від роздратування <...> спогади про 51-й Супербоул немовби звили кубло з реп'яхів у напрочуд віддаленій частині його мозку, в потемках, звідки він не міг їх видерти» [1, с. 148], «м'язи аж поколювало від захвату, в грудях немовби лускали теплі бульбашки» [1, с. 155], «слово (батько – *Т. Ч.*) скалкою застрягло в мозку» [1, с. 161], «над шоломами зависла мало не на дотик відчутна пелена страху» [1, с. 162], «розпоров деренчливим, істеричним криком повітря» [1, с. 323], «істерично шипів американець» [1, с. 330]; **Олівер**: «Олівер мовчав <...> і водночас він дещо збентежився, так ніби щойно збагнув, що сморід надходить від нього, що це він гние зсередини» [1, с. 133], «Олівера охопив неймовірний, майже відчутний на дотик смуток» [1, с. 135], усвідомлення смерті дружини Олівера «впорскувало в його тіло нову порцію виснажливо гострого відчаю» [1, с. 141], «його слова лише дряпали поверхню мозку, не проника-

ючи досередини» [1, с. 221], «він думав про Турід так часто, <...> що спогади зрештою немовби протерлися і стали прозорими» [1, с. 302], «Олівер успішно вдавав, ніби забув, <...> як одне за одним гинуть одинадцять цуценят, але ті думки нікуди не зникли та весь цей час немовби гнили у нього всередині» [1, с. 318]; **Клаус**: «завжди мав нитки, за які міг смикнути, аби владнати ситуацію» [1, с. 143].

Так, зокрема, письменник використовує **антропонімічну метонімію**, замінюючи імена героїв їхньою національною приналежністю, – «росіянин» замість Парамонов, «українка» замість Анна, «німець» замість Олівер, «американець» замість Лоуренс [1, с. 52, 66, 125, 187, 194, 195, 218, 225, 242, 251, 270, 272, 327 тощо]; професією – «пілот» замість Парамонов, «радник» замість Клаус [1, с. 126, 143, 248 тощо]; назвою позиції в команді в американському футболі – «ресивер» та «корнербек» замість Лоуренс і Брендон [1, с. 80, 85, 88, 90, 94, 144, 147, 151 тощо]; «чоловік» замість Влад Янголь [1, с. 110, 111]; сприйняття людей Лоуренсом – «полукровка» Олівер, «чорношкірий корнер» Бартон [1, с. 145, 148, 152 тощо].

Епітети: «порожні очі» [1, с. 138] Гельмута, батька Олівера, «після смерті дружини Оліверу почало здаватися, нібито він проживає чиясь чуже, геть позбавлене сенсу, пустопорожнє життя» [1, с. 140], «кислий вираз» і «погаслий погляд» [1, с. 142] Олівера; Лоуренс: «якщо то була посмішка, то, певно, найгірша на світі» [1, с. 144], «ехидна посмішка» [1, с. 147], «спогади були тьмяними й невиразними, наче вкриті товстим шаром криги» [1, с. 151], «невиразний, неначе розмоклий голос» [1, с. 230]; син Анни Артем: «тупився в неї порожнистим відчуженим поглядом» [1, с. 114]; очі у Влада «були порожніми, немовби п'ятнадцять тижнів на війні спалили вщент запас його емоцій» [1, с. 118]; «обличчя (Анни) бліде, вицвіле, немовби рештки графіті на облупленій стіні» [1, с. 147]; «чорношкірий нікчема з теплою півусмішкою» [1, с. 174]; «вони в літаючій труні» [1, с. 202]; «вицвілий погляд» [1, с. 229] Апшоу, «чоловік зі зморшкуватим, укритим чорними плямами лицем і моторошно-безбарвними очима» [1, с. 403], «гавкаючий кашель <...> кривава слина», «його очі здавалися безбарвними» [1, с. 431]; «чорна каламуть (очей Кахи – *Т. Ч.*) немовби засмокувала зіниці досередини, і через неї очі ставали начебто порожніми. Така сама порожнеча зяяла в очах Муси, Чингіза та дев'ятнадцятирічного Нефьодова (так званих

друзів Артема, які й умовили його перевезти вантаж через кордон – Т. Ч.)» [1, с. 295]; «обличчям Парамонова блукала блаженна напівусмішка людини, що випручалася з кігтів підфарбованого багрянцем жакіття <...> Єгорові крики раптом стали якимись зовсім тваринячими» [1, с. 360]; «холодний і байдужий Всесвіт» [1, с. 433].

Порівняння: «обличчя Лоуренса стислося до вперто виставленого підборіддя, що надавало йому хижого, по-звірячому лютого вигляду» [1, с. 82], «очі – дві блідо-зелені крижинки» [1, с. 83], «спогади, неначе скинутий зі сходів килим, розгорталися самі собою» [1, с. 90], «очі розплилися мутними озерами» [1, с. 162]; «дихаючи, мов пес, він (Дюк Апшоу – Т. Ч.) роззирнувся» [1, с. 424], «Апшоу <...> втупився совиним поглядом у Лейлу <...> очі набули застиглого скляного блиску, ставши схожими на вікна покинутого будинку <...> мозок зацікавив так само, як і руки» [1, с. 426], «очі були мертві, наче в опудала» [1, с. 427], «верхня губа відкопилена, наче у скаженого пса» [1, с. 429], «очі неначе заслав туман, думки нагадували клубок заплутаних ниток» [1, с. 430]; Гелен Горовіц «почувалася наче вцілілий із потонулого корабля, якому ніяк не вдається догребти до берега» [1, с. 101]; «Він говорив тихим, ласкавим голосом, немовби гладив пальцями її шкіру» [1, с. 112] (Влад Янголь до дружини – Т. Ч.); «Клаус обіймав його (Олівера – Т. Ч.), мов камінь» [1, с. 142]; «Олівер був податливим, як розм'яклий на сонці шоколад, <...> але став упертим і непередбачуваним» [1, с. 143]; «вигляд у Брендона був наче в дитини» [1, с. 154]; «Анна тихцем, як чимось засмучена дитина, зітхнула... спогади п'явками чіплялись за шкіру» [1, с. 252]; «завішені хмарами та пом'якшені п'ямою гори довкола них нагадували купи сирої землі з іще не закопаної могили» [1, с. 363].

Отже, можемо стверджувати, що всі художні засоби чітко окреслюють характер і внутрішню сутність персонажів, готуючи читача до можливих моделей їхньої поведінки. На особливу увагу заслуговують художні засоби на позначення «порожніх очей», що в даному контексті можемо вважати алюзією на «Порожніх людей» Томаса Еліота.

Концептуально вагомими для розуміння ідеї та проблематики тексту є епіграфи, яких у романі вісім. Зупинимося на кількох із них, які є особливо важливими в контексті нашого дослідження. Починається роман двома епіграфами: «<...> Небезпека на людину чатує там, де немає Господа <...>» (Жозе Сарамаго. «Євангелія від Ісуса Христа»); «Who cares if one more light goes out / In

a sky of a million stars?» (“Linkin Park”. “One More Light”) – «Кого хвилює, якщо згасне ще один вогник / У небі, де мільйон зірок?» (*Linkin Park*, пісня «Ще одне світло», 2018 р.); «<...> Втручатися в політ означало втручатися в Божі справи» (Джуліан Бернз. «Рівні життя»); “I don’t hear no choir, all I see are liars / Is there someplace other than this, maybe somewhere higher?” (Deuce. “World On Fire”) – «Не чую ніякого хору, довкола самі брехуни, / Чи є десь іще інше місце, може, десь там вище?» (Deuce, пісня «Світ у вогні». 2017 р.). «Точність визначень – це ілюзія, адже мова людей далека від досконалості, і річ не в тім, що нам бракує слів для того, щоб виразити любов, річ у тому, що слів вистачає, а любові нема» (Жозе Сарамаго. «Євангелія від Ісуса Христа»).

Як бачимо, епіграфи слугують лейтмотивом до кожного розділу і становлять цілісну й завершену концепцію буття героїв у романі та підводять читача до розуміння головної ідеї твору: світ, де немає Бога й любові, співчуття, альтруїзму й емпатії, де панує брехня й байдужість, приречений.

Ще однією особливістю ідіостилю Макса Кідрука є наявність у його книгах переліку музичних творів, рекомендованих для прослуховування під час прочитання. “One More Light” “Linkin Park” – ця музична композиція ідеально відповідає атмосфері роману «Де немає Бога», за словами самого автора (до її інтерпретації повернемося у висновках до нашого дослідження).

У контексті роману виокремлюємо три філософські метафори світу, які характеризуються різними моделями людської поведінки: американський футбол як найбільш інтелектуальна групова гра – своєрідна матеріалізація гри в шахи – від кожного члена команди залежить результат, кожен повинен якісно виконувати свою місію і максимально реалізовувати свої здібності, талант і можливості, як інтелектуальні, так і фізичні. Сучасне суспільство грає за своїми правилами, які, на жаль, не мають нічого спільного з етикою, релігією та мораллю і чим далі більше нагадують жорстоку боротьбу за виживання. Проте кожна людина обирає сама, яке місце в цій грі вона буде займати і за якими правилами вона буде грати, «не тому, що мусите, а тому, що так хочете» (квотербек Джаред) [1, с. 165]. Собачі бої, де є лише один закон – виживання, та літак у небі, політ якого може завершитися не завжди щасливо. На літаку перебували не менше ніж три десятки дітей різного віку. «Дитячий тиждень <...> Кожна дитина в супроводі дорослого може полетіти до Пекіна

за один долар» [1, с. 89], усі вони загинули. Наш світ є, по суті, таким самим літаком. Людство – пасажери літака, який кожною миттю через чиюсь незначну помилку чи, правильніше буде сказати, байдужість може загинути: хтось летить першим класом, хтось – бізнес, хтось – економ, проте всі в одному небі і на одній землі.

То чи маємо ми право бути байдужими? Саме це питання, на нашу думку, є найголовнішим, його має поставити кожен, хто прочитає цей роман. Про це свідчить і один з епіграфів: «Кого хвилює, якщо згасне ще один вогник / У небі, де мільйон зірок? (“Linkin Park”, пісня «Ще одне світло», 2018 р.). Варто нагадати рефрен цієї пісні: «Мені важливо».

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного аналізу роману Макса Кідрука «Де немає Бога» ми дійшли таких висновків: екзистенційна проблематика є ключовою у творі, побудованому на засадах інтелектуальної гри-діалогу «автор – герой – читач». Пообразний аналіз персонажів та дослідження ідіостилію митця дали підстави виокремити три метафори світу та моделі поведінки людини в умовах межової ситуації. Проте вважаємо, що подальше дослідження роману в запропонованому аспекті є перспективним, адже дозволить продовжити інтерпретаційний ряд утілених у романі філософсько-етичних концепцій світу та буття людини в ньому.

Список літератури:

1. Кідрук Макс. Де немає Бога. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2018. 480 с.
2. Кідрук Макс. Де немає Бога: повний відеозапис презентації. URL: https://www.youtube.com/watch?v=bOi1h-XbJWA&ab_channel=MaxKidruk (дата звернення: 05.07.2021).
3. Огульчанська О. Своєрідність хронотопу в романі Макса Кідрука «Де немає Бога». *Слово* : Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. 2019. № 3. С. 325–331.
4. Шокало Марта. Книга року BBC: Сімнадцять відтінків страху, або У полоні Кідрука. URL: <https://www.bc.com/ukrainian/features-46208044> (дата звернення: 05.07.2021).

Chonka T. S. PHILOSOPHICAL AND ETHICAL PICTURE OF THE WORLD IN MAX KIDRUK'S NOVEL “WHERE THERE IS NO GOD”

The subject of this research is the novel “Where there is no God” by the modern Ukrainian writer Max Kidruk (born in 1984, a specialist in power engineering). The article interprets the existential issues of the work by figurative analysis. It is proved that the novel is built according to the laws of intellectual game, which determines the way of its interpretation on the basis of dialogue “author – hero – reader” and requires considerable intellectual effort from the reader.

The specific feature of the writer's idiosyncrasy is analyzed through the interpretation of the symbolism of epigraphs, metaphors, metonymies and comparative constructions in the novel through the prism of the researched subject.

Different existential models of the characters' behaviour are singled out: from the ability to self-sacrifice (in particular, in relation to their sons) – Anna Yangol and Tom Barton – to the extreme cruelty of Valery Paramonov and the absolutely unacceptable behavior of Cardinal Duke Upshaw.

Three philosophical metaphors of the world are analyzed in the text: American football as the most intellectual group game – a kind of materialization of chess game – which requires the attack team and the defense team to realize that they are a clearly structured teams, each member of which has his own physical body, starting position and function during the game, and therefore, each person, agreeing to the rules of this game, must realize his place in it and strictly perform his duties and follow the established rules; dog fights, in which the strongest and most cunning wins because it is a cruel struggle for life without rules: a person, being in extreme situations, often turns into such an animal, losing human morality, forgetting social norms and religious dogmas; a plane in the sky, where the lives of all passengers depend on everyone involved in its creation, and on every member of the crew: it is important for humanity to realize that its existence on this Earth depends on each individual and each person chooses his or her place in this the game he or she will occupy and according to what rules he or she will play.

Key words: modern Ukrainian literature, philosophical and ethical model of world, existential issues, Max Kidruk “Where there is no God”.